

Laika mašīnā uz Preiļiem jeb Ar smaиду par pilsētas vēsturi

Sagatavoja Lidija Kirillova

Daudzām apdzīvotām vietām Latgalē līdztekus to ģeogrāfiskajam un administratīvajam nosaukumam eksistē arī vēsturiski tēlaināki šo vietu apzīmējumi: Rēzekne – Latgales sirds, Līvāni – atslēga Latgales vārtos, Daugavpils – Latgales cietoksnis. Šajā sarakstā arī Preiļi nav izņēmums. Dižais latgalietis un kinorežisors Jānis Streičs Preiļus ir nosaucis par «četru vēju» pilsētu... pilsētu Latgales ģeogrāfiskajā centrā.

Pēc divām nedēļām Preiļiem kā pilsētai būs dzimšanas diena – 95 gadi. Vēstures riteni gan burzīta, gan saudzēta, pilsēta Latgales viducī joprojām dzīvo, attīstās un ir pārliecināta par nākotni. 95 gadu laikā bijuši dažādi notikumi – skarbi un patīkami, bet šoreiz ielūkosimies tās vēsturē mazliet citādāk. Stāstījumu par mazāk dzirdētiem notikumiem sarūpējis Preiļu VLMM krājuma glabātājs Rihards Sisojevs.

Sagaidot Preiļu pilsētas tiesību piešķiršanas 95 gadu jubileju, kad 1928. gada 11. februārī Latvijas Republikas prezidents Gustavs Zemgals apstiprināja Saeimas lēmumu «Pilsētas tiesību piešķiršana 16 miestiem», vēlētos nedaudz nostāk atlīk precīzās vēsturiskās detaļas un doties iedomāta ekskursijā pa Preiļu ielām. Pirms to darīt, nepieciešams atrunāt dažas turpmākās stāsta detaļas: turpmāk lasāmais pilsētas dzīves apraksts ir anahronisks, kas netiecas rekonstruēt iespējami precīzu sociāli ekonomisko situāciju Preiļu pilsētā ap 1928. gadu. Tā vietā ekskursijas dalībnieki nonāk nedaudz apkopotā Preiļu pilsētā 20. gadsimta 30.–40. gados, laikā līdz Otrā pasaules kara notikumiem, okupācijas karaspēku ienākšanām, deportācijām, kolhoziem un Holokaustam – notikumiem, kas neatgriezeniski izmainīja tradicionālo pilsētas tēlu un iedzīvotāju ikdienu. Ekskursijas stāstījums notiek no progresīvi domājoša, erudīta un savā garā brīva Preiļu pagasta valdes darbinieka puses (*stāstnieka vārdu itin droši izdomājiēt pašī*), kas izmanto ne vien tam zināmos vēstures faktus par vietas vēsturi, bet arī pilsētā aprunājamo un no vecākiem cilvēkiem dzirdēto, zināmo, piemēram, par muižas laikiem u.c. Šādas pieejas uzdevums ir veidot iespējami autentisku un dzīvu naratīvu, par ko uzzinātu tādas iedomātas vēsturiskās ekskursijas dalībnieks un pilsētas viesis.



Tā izskatījās Rušonas (tagad Aglonas) ielas sākums Preiļos 20. gadsimta 30. gados

Ir karsta vasaras piektdiena – tirgus dienas pusdienlaiks Preiļos, kad pulcējamies Rušonas un Liepu ielas (*vēlākajā Raiņa bulvārī*) krustojumā. Sakarsēto ielas gaisu piepilda visdažādākās smaržas, skaņas un vispārējās rošības sajūta, kas plūst no Tirgus laukuma puses. Tiem nedaudzajiem, kuri jau ir ieradusies, nākas bēgt no bruģētā pilsētas ceļa daļas, jo garām aiztraucas kāds zirgu pājūgs. Tā vadītājs manāmi gandarīts un satraucies vienlaikus – jau pusdienlaiks, bet vēl tik daudz darāmā! Ar skatienu pavadot gandrīz auļojošo rikšu, redzam vēl divus pājūgus, kas tuvojas... laikam arī šie steidz uz tirgu.



Pašlaik Preiļu Romas katoļu baznīcu ieskauj citas ēkas un koki, aizsedzot tās sākotnējo staltumu

Kamēr ekskursijas dalībnieki vēl pulcējas, pie Preiļu Romas katoļu baznīcas vārtiem dzirdam jautru sarunāšanos, te arī ir norunātā tikšanās vieta, kur mūs sagaida šodienas gids. Dodamies klāt un dzirdam tikai pusi no teiktā: «... šī nelielā stēla – pieminēkts, tika uzstādīts par godu Krievijas imperatora Aleksandra II dekretam, kas 1861. gadā atcēla dzimtbūšanu visā Krievijas impērijā, tostarp Latgalē. Tādi pieminekļi bija arī citās Latvijas pilsētās. Par baznīcu jums pastāstīšu vēlāk, dosimies tālāk, jo nedaudz kavējam!»

No bruģētas un saules karstētās Rušonas ielas pakāpeniski nonākam lielo, kuplo liepu pavēnī, kas mūs pavada līdz pat sarkanajiem muižas parka vārtiem pa smilšaino un vietām bedraino Liepu ielas ceļu. Šajā vēsturiskajā ceļa posmā apbūve nav liela, taču te atrodas pilsētas dzīvei nozīmīgi objekti. Starp dažām pilsētnieku privātmājām atrodas gan ebreju un krievu sešklasīgās pamatskolas, vecdienieku lūgšanu nams, gan pilsētas «dziedniecības rajons» otrupus ceļam – pilsētas aptieka un slimnīca. Te mūsu gids turpina:



Pirmā Preiļu slimnīca atradās Liepu ielā (tagad Raiņa bulvāris). Pagājušā gadsimta trīdesmitajiem gadiem tā bija liela un skaista ēka, kas ilgi pildīja sākotnējās funkcijas

«Slimnīca nav liela, ir dažas gultasvietas, ja nemaldos, kopskaitā 10, ir uz vietas dzīvojošs ārsts un daži tā palīgi. Mums ir pat savs zobārsta kabinets! Pilsētnieki pret slimnīcu attiecas dažādi, vienī sūdzas, ka ir nepieciešama labāka veselības apkope. Diemžēl netrūkst arī tādu, kas medicīnas vietā izvēlas dažādu tautas līdzekļu izmantošanu un slimnīcai met līkumu apkārt. Man personīgi tas nav īsti saprotams.»



Pēc tālumā redzamajiem Preiļu muižas parka ziemeļu daļas vārtiem var atpazīt Raiņa bulvāri, kas toreiz bija Liepu iela

Tuvojamies skaistajiem, vēl 19. gadsimta beigās no sarkaniem ķieģeļiem celtajiem Preiļu muižas parka ziemeļu daļas vārtiem. Gaisā jūtams vasaras pilnbrieds. Pēc cepinošās atrašanās Rušonas ielā te, liepu pavēnī, ir labi, atvēsinoši. Viegla vēja dvaša piepilda apkārtni ar siena zārdu smaržu – blakus esošās pļavas nopļautas un tik ļoti patīkami smaržo, bet no saules glābjošā ēnā tā vien aicina dziļāk parkā, slēpties zem lielo koku lapām. Dodamies iekšā!



Preiļu muižas kapela 20. gadsimta 30. gados ar grāfu Borhu apbedījumiem zem tās daudz pieredzējusi, bet tagad atdzimusi

Ātri izspraucoties cauri parka vārtu ailēm, mūsu acu skatam paveras vecākais objekts Preiļu pilsētā – majestātiskā, 1817. gadā pabeigtā un iesvētītā Preiļu muižas kapela. Šajā ēkā, kas celta 17. gadsimta kapsētas teritorijā uz vēl vecākas koka baznīcas pamatiem, atdusas ilggadējo Preiļu muižas saimnieku – grāfu Borhu mirstīgās atliekas. Cauri vārtiem izejam vieni no pēdējiem, tāpēc mūsu gida ievadu nedzirdam, spiežamies tuvāk: *«Vismaz tie (apbedījumi) tur atradās līdz boļševiku laikam Preiļos. Šie notikumi ir ļoti spēcīgi iespaidušies daudz atmiņā. Kapela un kapenes tika uzlauztas, muižnieku apbedījumi izlaupīti un apgānīti. Pats, vēl pušķins būdams, atceros tos galvaskausus, kas bija uzsprausti uz žoga. Baisi... bet kapelā ierīkoja ateistu klubu un te virs portika izlika trafaretu ar uzrakstu «Блаоце в оемя», tad kapelā dziedāja visādas savas politiskās dziesmas un visādi citādi ālējās... lopi tādi! Vietējie ir ticīgi cilvēki, tā piesmiet gan Dievu, gan visus iedzīvotājus ir neprāts, nezinu, ko viņi ar to plānoja panākt. Mana vecmamma vēl tagad, skaitot Tēvreizi pa ceļam no pirts, atdziedāja par grāfu dvēselēm. Tik barbariski ar tiem izrikties! Šausmas! Lai arī tagad ne visas lietas ir sakārtojamas un atjaunojamas to iepriekšējā stāvoklī, taču daudzus bez šaubām nomierina fakts, ka lielajos baznīcas svētkos te notiek reliģiskās ceremonijas un dievkalpojumi, tādējādi vismaz daļēji atjaunojot vietai nozagto harmoniju un svētumu.»*

Ekskursija turpinās. Ejot dziļāk parkā, arvien pamanāmāks kļūst parka skaistums un vāriens, ar kādu tas ticis veidots. Mūsu gids turpina: *«Romantiskais ainavu parks aizņem gandrīz 41 ha lielu platību, kurā 13 ha ir daudzīda parka dīķīši un kanāli. Makšķernieki, piefiksējiet – zivis te keras ļoti labi! Lielākā daļa kanālu ir veidoti mākslīgi, to šķērsošanai izbūvēti vairāki tiltiņi. Kā atceras vietējie, grāfu Borhu laikā tie bija ļoti skaisti, rotāti ar sfinksām un citām skulptūrām. Tagad, kā redzam, tiltiņu izskats ir kļuvis ievērojami vienkāršāks un racionāls, taču arī grācija joprojām jūtama.»*



Preiļu muižas zirgu stallis, ko bieži sauca par pili, 20. gadsimta 30. gados. Pašlaik redzami tikai no laika zoba paglābtie iekonservētie mūri

Šķērsojam pirmo parka tiltiņu, mūs sagaida grezna ēka – grāfu Borhu zirgu stallis. *«Jā, jā, zirgu pils! Daudziem no jums šāds salīdzinājums varētu likties kā pārspilējums, taču, rūpīgāk apskatot ēku, šīs priekšats sāk izplēnēt kā rīta migla pēc saullēkta. Grāfu Borhu zirgu stallis, līdzīgi kā vēlāk apskatāmā muižas jaunā pils, tika celts 19. gs. vidū, neogotikas stilā no laukakmeņiem ar sīku šķembu iespaidumiem javā. Vecākie pilsētas iedzīvotāji, kuru vecāki strādāja muižā, joprojām mīl atcerēties, cik ļoti Borhi mīļējuši savus zirgus – kalpiem un zirgu pušiem ik dienu nācās ļoti censties, lai muižnieka rumaki būtu saimnieka cienīgi. Sava novietojuma ziņā ēka noslēdza muižas pils pagalmu, tāpēc tās izskatam bija jābūt atbilstošam – tāpēc arī saucam to par zirgu pili! Te virs staļļa centra daļas jeb arhivoltas atradās trīs ozolkoka grieztas zirgu galvas, nu... arī tagad tās te ir; tik daļa ir noplūsusī. Ozols, protams, ir izturīgs materiāls, taču arī tam ir savi limiti. Jums un staļļa sienas arī vairs nav tās jaunākās, kā redzam, vairākās vietās tās ir visai sliktā stāvoklī. Cerēsim, ka pilsētas vadība pievērsīsies šim jautājumam, iekšā gan mēs nelīdīsim!»* te mūsu gids nosmejas, strauji pagriežas uz papēža un dodas tālāk. Mēs sekojam.

Pēc pavisam īsa brīža viņš atsāk: *«Tālāk dosimies lēnām, jo esam nonākuši muižas centrālajā daļā. Te daudzas lietas tā vien kliedz pēc papildu skaidrojuma, tāpēc turieties man blakus. Kamēr dodamies jaunās pils virzienā, aicinu pievērst uzmanību muižas iebraucamajam pagalmam. Uz īsu brīdi te arī apstāsimies. Atrodamies vecās Preiļu muižas pagalmā, ko sāka veidot kopš 18. gadsimta vidus, kad pēc kārtējā ugunsgrēka sāka celt jaunu muižas kungu māju. To visai nesim nojauca (red. 1927. gadā), pilsētas vadības vidū joprojām ir nevienprātība, vai tas bija pareizs lēmums. Man arī liekas, ka tas nebija visai pareizi... Jā, ēka bija veca un daudzviet sliktā stāvoklī, taču varbūt to varēja kaut kā pielabot? Nezīnu, bet ko lai tagad dara – ēkas vairs nav, no tās ir palicis tikai no mūra veidotaīs pirmais stāvs. Pārējās greznās daļas – no ozolkoka veidotaīs otrais stāvs, dakstiņu jumts, parketa grīdas un greznās podiņu krāsnīs diemžēl ir aizgājušas nebūtībā. Diemžēl... Savukārt, pagriežot skatienu pa labi, redzam Preiļu muižas Baltos vārtus, tie ir klasicisma tradīcijā celti vārti, kas muižas viesus ievada no Daugavpils ielas puses garenajā parādēs pagalmā. Zināms, ka vārtos atradās arī metāliskās vērtnes, ir saglabājušās to vietas, taču cik sen tās ir zudušas... vai to maz kāds spēj pateikt. Līdzās Balto vārtu ansamblim atradās četru rindu liepu aleja, kas diemžēl ir tikai daļēji saglabājusies.»*



Preiļu muižas pils, kad tajā atradās Preiļu 2-gadīgā lauksaimniecības skola. 20. gadsimta 30. gadi

Te nu beidzot aicināšu jūsu skatus pagriezt pa kreisi – Preiļu 2-gadīgās lauksaimniecības skolas ēkas virzienā, kas atrodas bijušajā Borhu rezidencē – neogotikas stilā būvētajā pilī, kas ir vēlākā Preiļu muižas ansambļa ēka. To 19. gadsimta sākumā sāka celt un pabeidza Maltais ordeņa komandors Jozefs Heinrihs Borhs, bet pēc viņa nāves pili mantoja viņa dēls Mihaels Jozefs, kas turpināja attīstīt un pārveidot tēva celto pili, to papildinot ar neo-gotikas elementiem un cenšoties izcelt savas dzimtas dižciltīgo, bruņniecisko pagāmi. Mana vecmamma, kura bija viena no pils kalponēm, atceras, ka pils kvadrātajā tornī atradusies liela bibliotēka. Tur bijis daudz ļoti skaistu grāmatu ar biežām mugurīnām. Žēl, ka vecmamma neprot lasīt, nēko vairāk pastāstīt par to viņa nevar, žēl... Pēc tam, kad 1866. gadā pils tika pārdota, tā visi bieži mainīja saimniekus, no kuriem tikai retais šeit uzturējās ilgāk par dažām dienām vai nedēļu. Nevienš īsti nebija ieinteresēts tālākā pils labiekārtošanā un muižas attīstībā. Daudzas greznās pils detaļas tika pakāpeniski izzvaātas un izsaimniekotas. Lielā kara laikā (red. domāts Pirmais pasaules karš) īsu brīdi pili pat atradies kara hospitālis. 1920. gadā pils tika nacionalizēta un atņemta pēdējam muižas saimniekam, kādam vācietim, šķiet, Hipiuss bija viņa uzvārds. Tas, manuprāt, bija ļoti pā-reizis lēmums, jo onkulis bijis ļoti savāds, tāds gaisīgs, nūdien ne saimnieks.

No 1924. gada te atrodas Preiļu 2-gadīgā lauksaimniecības skola, nupat no darba aizgājušais skolas pirmais direktors Salīņš veica vārienīgus remontdarbus, atjaunoja pils fasādi un uzlika jaunu jumtu. Šobrīd skola ir pacentusies aizpildīt un pielāgot telpas skolas vajadzībām. Pils telpās atrodas gan mācību kabineti, gan skolotāju dzīvokļi. Pils lielajās telpās notiek dažādi saviesīgie vakari, kā arī amatieru teātra uzvedumi, jo tam speciāli paredzētu telpu mums šobrīd pilsētā nav. Jūsu zināšanai, otrupus kanālam, kuru gan mēs šīs ekskursijas laikā nešķērosim, atrodas bijušās muižas saim-nieciskās ēkas – kūtis, klēis un dažādas noliktavas.»

MAF Mediju atbalsta fonds	Sabiedrības integrācijas fonds	Projektu finansē Mediju atbalsta fonds no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem. »Par projekta raksta «Laika mašīnā uz Preiļiem jeb Ar smaиду par pilsētas vēsturi» saturu atbild SIA «Vietēja»
--	---	---



Tirgus laukums, kur krustojās četri ceļi un pūta četri vēji, bieži bija ļaužu pilns. 20. gadsimta 30. gadi

«Nu re, esam pieveikuši mūsu ekskursijas lielāko daļu, nedaudz atpūtsimies un tad turpināsim ceļu pilsētas centra un Tirgus laukuma virzienā. Gan jau daudzi no jums tur arī vēlēšies palikt, izstaigāt daudzās tirgus bodītes, iegādāties kaut ko vajadzīgu, jo, kā mēdz teikt tirgotāji: «Preiļu tiergā vysa kō gon! Tryukst tikai lakstīgolas pīna un ādu tauku!». Šī teiciena patiesumu paši tad arī varēsiet pārbaudīt. Labi, kad esam atpūtsies, dosimies tālāk – pa Daugavpils ielu un uz centru!», nosaka mūsu gids, ar lielu izteiksmīgumu un plaukstu mājieniem rādot mums ceļu.

Ejam garām 19. gadsimta beigās celtajām Preiļu ūdensdzirnavām. Te, vēl labā atmiņā palikušā muižas saimnieka, Krievijas impērijas diplomāta Konstantīna Gulķeviča laikā, tika savaldīts Preiļupītes tecējums, bet tās ūdeni spēks izmantots ūdensdzirnavu darbināšanai un miltu malšanai. Mūsu gids iesāk: *«Šobrīd dzirnavas ir būtiski modernizētas. Kādu laiku tur nav sanācis iegriezties, bet atceros, ka ne tik sen no Zviedrijas tika atvesta ūdens turbīna «Francis» ar veselu 50 zirgspēku jaudu, kam palīdzēja gāzes generatora motors, kad dīķī bija nepietiekošs ūdens daudzums. Tas viss noticis Sī-maņa kunga laikā. Kuram tagad ir tiesības uz ūdens-dzirnavām, nezinašu. Atceros kādu rakstu presē, ka pilsētas elektrofiķls ir jau pat 10 kilometrus garš, pieslēgti 107 klienti. Domāju, ka šobrīd šie skaitļi ir krietni lielāki, lai arī pilsētas valdē esmu dzirdējis dzirnavnieku sūdzī-bas, ka darbības jaudas palielināšanai būtu nepieciešams palielināt ūdensdzirnavu dīķi, appludinot tuvējās pļavas, pret to gan stingri iebilst pilsētas vadība. Par laimi, manā mājā ir elektrība, tāpēc pieļauju domu, ka kaut kādā vienošanās panākt.»*

«Nu re, pavisam nemanot esam nonākuši mūsu ekskursijas sākumpunktā, pilsētas centrā. Pirms ar jums šķirties, daži ceļa vārdi tiem, kas izvēlēšies neturpināt ekskursiju un dosies iepirkties, jo mūs gaida vēl viens pieturpunkts...»

Sadzirdēt gida teikto kļūst gandrīz neiespējami, esam tirgus bodīšu tuvumā, cilvēki dodas dažādos virzienos, starp tiem nākas nemītīgi laviērēt. Ebreju tirgotāji, izmēģinot dažādas valodas – latgališu, krievu, arī savu jidišu –, gluži kā vārtu sargs, pārļasot daudzās atslēgas, mēģina atrast slēdzeni pareizo, aicina nākt klāt un apskatīt, kas nopēr-kams. Tas nūdien aizrauj, lai arī mūsu gidu ar acu kaktiņu joprojām turam redzeslokā.

Preiļi ir veidojušies četru reģionālo tirdzniecības ceļu krustpunktā, kas vēl šobaltdien piepilda Tirgus laukumu. Ikdienā tirgošanās notiek divas reizes nedēļā: trešdienās un piektdienās. Paralēli šiem tirgiem notiek arī vairāki gadatirgi. Preiļi ir liels zemkopības centrs, te vietējie zemnieki no mājām ved dažādas tirgojamās preces, ko spējuši saražot vai izgatavot. Vietējie keramiķi ved traukus, amatnieki – mēbeles, galda piederumus un ratus. Tikmēr ebreji tirgo, ko Latgales zemnieks diez vai var izaudzēt vai izgatavot pats – apģērbu un dažādākus pārtikas produktus, saldumus. Sprototam, ka ir jāatgriežas pie mūsu ekskursijas vadītāja, citādi varam to pazaudēt galīgi.

«TĀTAD, tie, kuri sevī jūt spēku uzzināt vēl kaut ko jaunu par mūsu omulīgo pilsētu, lūdzu, sekojiet man! Daudzu Latvijas pilsētu (un ne tikai) raksturiezīme ir savstarpējais tirgus laukuma un baznīcas tuvums. Cilvēks ir praktiska būtne, garam un miesai nepie-ciešamo cenšas izvietot iespējami tuvu. Sapni par jaunu baznīcu preiļieši, draudzes locekļi un tuvējās apkaimes iedzīvotāji sapņoja jau sen. Atceros vecmammās stāstīto par veco koka baznīcu, kas atradās tepat, starp citu, žogā izvietotie tornīši ir vecās baz-nīcas ansambļa daļa. Koka baznīca bija tik veca un savā stāvoklī neapmierinoša, ka 1873. gadā prāvesta Jāzepa Jerocka sasauktajā pagasta sapulcē tika nolemts būvēt jaunu baznīcu, nevis remontēt esošo, kā tika piedāvāts sākumā.

Sākās nepieciešamo līdzekļu vākšana, ēkas projekta pārskatīšana un labošana, sa-mazinot ēkas augstumu, bet palielinot tās itetilpību. Rezultātā jums redzamā baznīca pa-beigta 1886. gadā, bet desmit gadus vēlāk – iesvētīta. Celniecības laikā draudzes diev-kalpojumi notika Preiļu muižas kapelā. Baznīcas torņa augstums ir 33,35 m, tā paredzēta 1200 cilvēkiem. Baznīcas ēkas autors – slavenais Krievijas impērijas civilās būvniecības arhitekts Nikolajs Visockis, kura celtās ēkas ir redzamas gan Daugavpilī, gan Vitebskā, gan citās bijušās impērijas zemēs. Jaunuzceltā baznīca ir konsekrēta jeb iesvētīta par godu Debesīs uzņemtajai Jaunavai Marijai, altārī izvietotas svēto mocekļu Alberta, Germāna un Teofīla relikvijas, kā arī muižnieku Borhu dāvanas Preiļu draudzei.

Tas arī viss, paldies tiem, kas izturēja līdz galam. Ceru, ka uzzinājāt ko jaunu par to, kā tapa un dzīvo mūsu pilsētiņa. Vēlreiz paldies un uz tikšanos!»

Tā noteic gids, kamēr daudzi ekskursijas dalībnieki nāk klāt, pateicas par labi pavadīto laiku, paspiež roku. Pateicība tiek uzņemta ar lielu smaиду, bet nedaudz vēlāk, kad sveicēju skaits kļūst mazāks, viņš atkal ātri pagriežas uz papēža un nozūd pagastēkā. Vi-ņam laikam kā jau visiem – darbi, darbi, darbi... Mūsu pājūgs tepat vien stāv – kaut tūlīt pat brauc mājās. Redzam, ka lielākā daļa ekskursijas dalībnieku dodas atpakaļ – Tirgus laukuma virzienā. Laikam arī mēs dosimies turpat, jo ne tikai tirgū vysa kō gona, tas pats sakāms arī par Preiļiem – pilsētu, kur četri vēji saticies.👉